

Nótári Tamás habilitált egyetemi docens,
Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék

A Lex Baiuvariorum személyi, családi és öröklési joga¹

Jelen írásunkban a 737 és 743 között keletkezett *Lex Baiuvariorum*,² vagyis az írásba foglalt bajor *Volksrecht*³ személyi (I.), családi (II.) és öröklési jogát (III) vizsgáljuk. (A *Lex Baiuvariorum* a kora középkorban egészen a 788-as frank annexióig önálló Bajor Hercegség legkorábbra datálható írott forrása. Legközelebbi rokonságot az alemann törvényekkel mutat, s ezzel együtt a délnémet népjogok közé tartozik. Ehelyütt azonban nem látszik szükségesnek, hogy hosszabban foglalkozzunk a datálás kérdésével és a törvény általános jellemzésével, lévén hogy azt korábbi írásainkban megtettük.⁴)

1. A Lex Baiuvariorum személyi joga

A *status libertatis* tekintetében a szabad-rabszolga (*liber-servus*) ellentétben alapuló elkülönítést már a Kr. u. II. században élt jogtudós, Gaius is megfogalmazta,⁵ s utóbb a *Capitularia missorum*ban Nagy Károly is e *divisiót* ismételte meg leszögezve, hogy harmadik

¹ Jelen tanulmány a 4.2.2.B-10/1-2010-0015 számú TÁMOP-projekt (Identitäten: Kulturen und Minderheiten im Donauraum) keretében készült.

² A *Lex Baiuvariorum* szövegét és kommentárral ellátott fordítását lásd Nótári T.: *Lex Baiuvariorum – A bajorok törvénye*. Szeged 2011. A történelmi környezethez a korabeli történetírás tükrében lásd Nótári T.: *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged 2005; *A salzburgi historiográfia kezdetei*. Szeged 2007; *Bavarian Historiography in Early Medieval Salzburg*. Passau 2010.

³ A *Lex Baiuvariorum* vonatkozásában bővebben lásd Beyerle, K.: *Lex Baiuvariorum. Lichtdruckwiedergabe der Ingolstädter Handschrift*. München 1926; Merkel, J.: *Das Bairische Volksrecht*. Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 11. 1858. 533–687; Schwind, E. v.: *Kritische Studien zur Lex Baiuvariorum III*. Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 37. 1912. 415–451; Krusch, B.: *Die Lex Bajuvariorum*. Berlin 1924. 38–163; Kottje, R.: *Die Lex Baiuvariorum – das Recht der Baiern*. In: Mordek, H. (Hrsg.): *Überlieferung und Geltung normativer Texte des frühen und hohen Mittelalters*. Sigmaringen 1986. 9–23; Eckhardt, K. A.: *Die Lex Baiuvariorum. Eine textkritische Studie*. Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte 38. Bresslau 1927; Landau, P.: *Die Lex Baiuvariorum: Entstehungszeit, Entstehungsort und Charakter von Bayerns ältester Rechts- und Geschichtsquelle*. München 2004.

⁴ Lásd Nótári 2011. passim

⁵ Gaius, *Institutiones* 1, 9.

lehetőség, illetve személyállapot nem létezhet.⁶ Ezek alapján joggal indulhatnánk ki abból, hogy a korabeli bajor jogrendszer is csak e két *statust* ismerte, illetve csak ezekről rendelkezett – ehhez képest számos köztes személyállapottal találkozhatni a forrásokban. A *libertas* fogalmának vizsgálata során egyfajta kontrasztot képez az elsődlegesen a germán törvényekből kiinduló és az alapforrásként az okleveles anyagot felhasználó kutatási irányzat, s nem tekinthető véletlennek, hogy az előbbieket törtek lándzsát az ún. *Gemeinfreiheit*-teória mellett, az utóbbiak pedig a *Königsfreiheit*-elméletet alkották meg, illetve tették magukévá.⁷ Valamennyi germán népjog a társadalom szabadokra (*liberi/ingenui*) és szolgákra (*servus/ancilla/mancipium*) történő felosztásából indul ki – így már a *Lex Romana Visigothorum* legkorábbi, Euric király (466–484) nevéhez köthető töredéke is eltérő büntetést szab ki a határkövet elmozdító *ingenuusra* és az ugyanezen cselekményt elkövető *servusra*,⁸ s ennek megfelelően vérdíja is csak a megölt, illetve megsebesített *libernek/ingenuusnak* lehetett, a *servus* megölése, illetve megsebesítése esetén csupán kártérítés állapítható meg.⁹ A „*sive ingenuus sive servus*” kitélt az 506 előtt keletkezett *Lex Romana Burgundionum* és az 506-ban kiadott *Lex Romana Visigothorum* is természetes fordulatként használja.¹⁰ (Az alemann törvények a szabadok világán belül is éles elkülönítést határoznak meg: *primus Alamannus, medianus Alamannus, minofletus*.¹¹)

A *liber/ingenuus* kifejezést minden germán nyelv, illetve dialektus szinte kizárólag a *frei/fri* szógyök segítségével adja vissza,¹² amely eredményre leginkább a fordítások segítségével juthatunk. A VIII.–XI. század ófelnémet textusai mind a *liber*, mind az *ingenuus* kifejezést a *fri* szóval adják vissza, így például a VIII. század végén keletkezett mondseei töredékek,¹³ a 800 körüli óalemann bencés regula,¹⁴ a IX. század elején keletkezett murbachi himnuszok,¹⁵ a X. század közeléről származó trieri *capitulare*.¹⁶ A VIII. század táján

⁶ *Capitulare missorum generale* Nr. 58, 1.

⁷ Ehhez lásd Kölber, G.: *Die Freien (liberi, ingenui) im alemannischen Recht*. In: Schott, C. (Hrsg.): *Beiträge zum frühalemannischen Recht. Veröffentlichung des Alemannischen Instituts Freiburg im Breisgau* 42. Brühl 1978. 38–50; Krause, F.: *Die liberi in der lex Baiuvariorum*. In: Albrecht, D.–Kraus, A.–Reindel, K. (hrsg.): *Festschrift für Max Spindler zum 75. Geburtstag*. München 1969. 41–73.

⁸ *Lex Visigothorum* 274. tit.

⁹ Schott, C.: *Lex Alamannorum*. In: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* II. Berlin 1978. 1879–1886.

¹⁰ *Leges Burgundionum* 2, 1; 4, 1; *Lex Romana Visigothorum* 9, 14, 1.

¹¹ *Leges Alamannorum* 3, 21. Vö. Schott, C.: *Pactus, Lex und Recht*. In: Hübner, W. (Hrsg.): *Die Alemannen in der Frühzeit. Veröffentlichungen des alemannischen Instituts* 34. Bühl–Baden 1974. 135–168., 153. skk.

¹² Grimm, J.: *Deutsche Grammatik, I–II*. Berlin 1878. I. 94. skk.

¹³ *The Mondsee Fragments* (Ed. G. A. Hench, Straßburg 1890.) 45. *Frii / alvualtento*

¹⁴ *Die kleineren althochdeutschen Sprachdenkmäler*. (Hrsg. E. v. Steinmeyer, Berlin 1916.) 199. *Quia. Sive servus! Sive liber! / Eigin steti danta edo scalch edo frier*.

¹⁵ *Die Murbacher Hymnen* (Hrsg. E. Sievers, New York–London 1972.) 41. *redemptione liberi / urchauffe frige*

keletkezett *Abrogans-glossarium* a *liber* szót *frihals*ként adja vissza,¹⁷ Notkernél a *libertast* egyfelől a *frihalsi*, másfelől a *friheit* fedi, az óalemann bencés regula a *frihals* kifejezést *liberatio* értelemben használja, a *libertinus/libertus terminus*okat pedig a glosszák a *frilaz*, *fri*, *frigeling*, *frigilazzan* kifejezésekkel adják vissza.¹⁸ A *Lex Baiuvariorum*ból a felszabadítottak kapcsán mind a hím-, mind pedig a nőnemű alakot (*frilatz*, *frilaza*) megismerhetjük.¹⁹ A germán népjogok meglehetősen szűk körben szolgáltatnak támpontokat a *liber/ingenuus* fogalmának meghatározásához: a *Lex Salica* egyik kéziratában a szabad ember (*ingenuus*) elrablásához a malbergi glossza a *frio falcino* (*Freienraub*) magyarázatot fűzi.²⁰ A langobard törvények közül a Liutprandtól származók használják két helyen a *frea* kifejezést a szabad nő megnevezésére,²¹ az *Edictus Rotharib*an pedig számos esetben olvasható a *fulcfree* (*volksfrei*) *terminus*, így többek között a némiképpen pleonasztikus *mulier libera fulcfree* összetételben is.²² A vizsgálódásunk szempontjából felhasználható germán nyelvemlékek közül a legkorábbi után kutatván a eljuthatunk a IV. századból ránk hagyományozott, gót *freihals* és *frijei* főnevekig és a *freis* melléknévig,²³ ám e szavak és a latin *libertas/liber* kifejezések közötti kapcsolat csak görög közvetítéssel mutatható ki, hiszen a gót bibliafordítás alapjául a görög szöveg szolgált.²⁴ A *libertas* ugyanakkor kétségkívül megfeleltethető a *freihals/frijei* kifejezéseknek, hiszen a *sive liberi sive servi* szöveghelyet a iustinianusi *Novellae* az *eite eleuterioi eite douloi* fordítással adják vissza,²⁵ s ennek megfelelően a *fratels* kifejezés megfeleltethető az *apeleutheros*nak és a *libertus*nak.²⁶ Külön figyelmet érdemel, hogy a *freis* adiectivum és derivátumai szoros kapcsolatot mutatnak a *frijon* (*philein*, *apagan*, *amare*, *diligere*), *frijonds* (*philos*, *amicus*), *frijathwa* (*agapé*, *dilecti*, *caritas*) szavakkal, aminek révén egyértelművé válik, hogy a germán szabadságfogalom – miként számos indoeurópai nyelvben²⁷ – eredetileg a rokoni/nemzetségi kötelék fogalmi körébe tartozhatott.²⁸ Ennek

¹⁶ *Die kleineren althochdeutschen Sprachdenkmäler* 305. *Ut omnis homo liber potestatem habeat... / That ein iouuelihc man frier geuualt hane...*

¹⁷ *Die „Abrogans“-Handschrift der Stiftsbibliothek St. Gallen* (Hrsg. B. Bischoff–J. Duft–S. Sonderegger, St. Gallen 1977.) 191. *libertas / frihalsi; libera / frihals*

¹⁸ Köbler, G.: *Althochdeutsch-lateinisches Wörterbuch*. Gießen 1984. 191. sk.

¹⁹ *Lex Baiuvariorum* 5 tit.; 8, 10.

²⁰ *Lex Salica* 67.

²¹ *Leges Liutprandi* 94. 120.

²² *Edictus Rothari* 257.

²³ Streitberg, W.: *Die gotische Bibel, II: Gotisch-Griechisch-Deutsches Wörterbuch*. Heidelberg 1971⁶. 38. sk.

²⁴ Schott 1987. 100.

²⁵ *Novellae Iustiniani* 5, 2.

²⁶ Schott 1987. 100. sk.; Köbler, G.: *Verzeichnis der lateinisch-gotischen und der gotisch-lateinischen Entsprechungen der Bibelübersetzung*. Göttinger Studien zur Rechtsgeschichte, Sonderband 16/17. Göttingen 1972. 27.

²⁷ Walde, A.–Pokorny, J.: *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, II*. Berlin–Leipzig 1975. 86. sk.

megfelelően az e fogalom felölelte körbe – vagyis a rokoni/nemzetségi kötelékbe – tartozók védettnek voltak tekinthetők, annak ellenére, hogy e társadalmi–jogi folyamat, illetve a szavak jelentésváltozásának processzusa nem követhető lépésről lépésre nyomon.²⁹ A rokoni kötelék alatt ezen esetben természetesen nem *stricto sensu* vérrokoni köteléket kell értenünk, hanem sokkal inkább valamiféle összetartozási–szövetségi kapcsolatot, amelybe – a (rab)szolgákon kívül – a kíséret is beletartozhatott. Az e folyamat során kialakuló társadalmi–nemzetségi struktúra természetes következményként hozta magával az alá- és fölérendeltségek megszületését, s szabadnak az számíthatott, akire a hatalomgyakorló, vagyis az állam közvetlen befolyása kiterjeszhető volt, vagyis nem állott más személy (szabadságot korlátozó) hatalma alatt. A római jogi tradíciókkal szoros rokonságot mutató szabadságfogalom tehát nem más, mint az államiság kialakulásának *sine qua non*ja, amely által elhatárolódtak egymástól a jogalanyoknak, vagyis az állami rendelkezés közvetlen címzettjeinek és a jogalanyoknak nem tekinthető személyek köre.³⁰

A szabad *status*ú személyek tekintetében a *Lex Baiuvariorum*ból a következőket olvashatjuk ki. Egy szabad bajor vérdíját – akár megölik, akár jogtalanul eladják – százhatvan *solidus*ban határozta meg a törvény, amihez további, a *fiscus*nak fizetendő negyven *solidus* járult.³¹ A szabadok a herceg bírói hatalma alá tartoztak, amit a *dux* grófjain (*comites*) és bíráin (*iudices*) keresztül gyakorolt, nem véletlen tehát, hogy minden, a szabadokra vonatkozó törvényi rendelkezés – a személyes védelmükre vonatkozókat kivéve – a *Lex Baiuvariorum* második, a hercegre tartozó ügyekről szóló részében található.³² A törvényi rendelkezések ugyanakkor – amelyek a bajor *gens* magját képező szabadokról alkotott, ideális képből indulnak ki – nem adnak bővebb felvilágosítást a szabadok számarányáról a korabeli társadalomban.³³ A bajor sereg nagyobb részt szabadokból állott, ugyanakkor a harcosok között alacsonyabb rangú emberek (*homines minores*)³⁴ és szolgák (*servi*) is előfordultak.³⁵ A sereg egyes részeinek (*comitatus*) élén egy gróf (*comes*) állott, aki alá a *centuriones* és a *decani* tartoztak.³⁶ A szabad állású bajorok – miután férfi utódaiknak átadták örökrészüket –

²⁸ Schott 1987. 101.

²⁹ Dilcher, G.: *Freiheit*. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, I. Berlin 1971. 1228. skk.

³⁰ Schott 1987. 104. sk.

³¹ *Lex Baiuvariorum* 4, 28; 16, 5.

³² *Lex Baiuvariorum* 2. tit.

³³ Jahn, J.: *Ducatus Baiuvariorum. Das bairische Herzortum der Agilolfinger*. Monographien zur Geschichte des Mittelalters 35. Stuttgart 1991. 228.

³⁴ *Lex Baiuvariorum* 2, 4.

³⁵ *Lex Baiuvariorum* 2, 5.

³⁶ *Lex Baiuvariorum* 2, 5.

vagyonukat az egyháznak adományozhatták, s ez ellen a herceg sem emelhetett kifogást.³⁷ Az özvegy jogainak figyelembevételével csak a férfi utódok bírtak öröklési joggal, vagyis ekkorra már a nagyobb – nemzetségi – kör öröklési jogát a család öröklési joga háttérbe szorította,³⁸ a nemzetség (*gens/Sippe*) még a hetedfokú rokonokat is magában foglalta, s eredetileg e fokig terjedt ki az öröklési jog is.³⁹ A *gens* jelentősége a tisztítóeskről szóló szabálynál is megmutatkozik, hiszen a tizenkét eskütársnak az esküt tevő nemzetségéből (*de suo genere*) kellett származnia.⁴⁰

A szabadok kötelesek voltak részt venni a nyilvános törvénykezési célokat szolgáló gyűléseken (*placita/Ding*), amit a hercegi *iudex* minden hónap elején vagy közepén megrendezett.⁴¹ A nem szabad állapotú személyek felszabadítással (*manumissio*) érthették el a szabados/felszabadított (*frilaz*) *statust*;⁴² ám a szabadságot el is lehetett veszíteni, így például azon *ingenuát*, aki magzatelhajtást követett el, a herceg más szabad személy szolgálatába (*servitium*) adta.⁴³ Ha a kárt okozó szabad ember vagyona nem fedezte a vérdíj, illetve a kártérítés összegét, más *servitium*ába kellett állnia, s az így megszerzett összeggel kellett havi vagy évi részletekben a szankció összegét lerónia;⁴⁴ ezt követően nagy valószínűséggel visszanyerte szabadságát, ami szintén a *statusok* közti átjárhatóságról alkotott képet erősíti.⁴⁵ A szabad, ám szegényebb réteg tagjainak a *Lex Baiuvariorum* megadta azon lehetőséget, hogy magukat és vagyonukat egy nagyobb hatalmú, vagyonosabb személy védelme alá helyezték, hasonló jellegű *commendatióra* a herceg felé is lehetőség nyílt.⁴⁶ A *Lex Baiuvariorum* egy rendelkezése említést tesz a (frank) királyi kíséret tagjairól, királyi vazallusokról (*vassi*), akik szintén a herceg *iurisdictiója* alá tartoztak,⁴⁷ ám ezen *vassusok*at illetően – noha bajorországi jelenlétük, valamint Odilo herceg korától fogva jelentőségük növekedése nem zárható ki – a források a 787, vagyis Tasziló Nagy Károlynak tett vazallusi *commendatiója* előtti időszakra vonatkozóan hallgatnak, feltételezhetjük tehát, hogy a *Lex Baiuvariorum* szövegébe e passzus csak 788 után kerülhetett bele.⁴⁸ Az elméletileg egyenrangú szabadok közti jelentős

³⁷ *Lex Baiuvariorum* 1, 1.

³⁸ Jahn, J.: *Tradere ad Sanctum. Politische und gesellschaftliche Aspekte der Traditionspraxis im agilolfingischen Bayern*. In: Seibt, F. (Hrsg.): *Gesellschaftsgeschichte. Festschrift für Karl Bosl zum 80. Geburtstag*, I. München 1988. 400–416; Jahn 1991. 228.

³⁹ *Lex Baiuvariorum* 15, 10.

⁴⁰ *Lex Baiuvariorum* 8, 15.

⁴¹ *Lex Baiuvariorum* 2, 14.

⁴² *Lex Baiuvariorum* tit. 5.

⁴³ *Lex Baiuvariorum* 8, 18.

⁴⁴ *Lex Baiuvariorum* 2, 1.

⁴⁵ Jahn 1991. 229.

⁴⁶ *Lex Baiuvariorum* 4, 28.

⁴⁷ *Lex Baiuvariorum* 2, 14.

⁴⁸ Jahn 1991. 231.

társadalmi különbségeket bizonyos pontokon a *Lex Baiuvariorum* is figyelembe vette, így például a herceg elleni lázadás (*carmulum*)⁴⁹ vezetője hatszáz, társai kétszáz, a hozzájuk csatlakozó, alacsonyabb rendű (*minor populus*), ám szabad nép negyven *solidus* büntetést köteles fizetni.⁵⁰

A szakirodalomban általánosan elterjedt azon nézet, miszerint a germán törzsek körében a szó szigorú értelmében vett rabszolgasággal (*servitus*) mint intézménnyel alig találkozhatni. Ezen álláspont elsődlegesen Tacitus *Germaniájának* értelmezésére – vagy adott esetben félreértelmezésére – megy vissza.⁵¹ A *servus* és a *mancipium* kifejezéseket a szakirodalom – az általunk vizsgálandó *Lex Baiuvariorum* elemzése során is – következetesen nem a *Sklave*, hanem a *Knecht*, *Höriger* illetve *Leibeigener* fordítással adja vissza, vagyis az antik jelentéstartalomhoz képest jelentős, az e személyállapotúak helyzetének, statusának valamiféle javulását, személyiségüknek elismerése felé mutató tendenciát sejtető terminusokkal adja vissza.⁵² Ezen, némiképp közhelyes felfogással helyezkedett szembe Hermann Nehlsen, aki a keleti- és nyugati-gót, valamint a frank és langobard jogokban vizsgálta behatóan a rabszolgák helyzetét, és jutott arra a megállapításra, hogy a hanyatló Nyugat-Római Birodalomhoz képest a kora középkor germán államaiban a rabszolgák száma és gazdasági jelentősége nemhogy csökkent volna, hanem egyértelműen növekedett.⁵³ E tendencia indokolta szerinte azt is, hogy *ex asse* germán *conpositiós* rendszertől a jogalkotás a közjogiasabb-büntetőjogiasabb természetű normák,⁵⁴ valamint a teljes körű tulajdonosi felelősségtől a noxális felelősségi rendszer⁵⁵ felé.⁵⁶

Az alábbiakban röviden arra térünk ki, hogy a *mancipium* és a *servus* – illetve utóbbi női megfelelője, az *ancilla* – mint *terminus* jogi különbséget takar-e a *Lex Baiuvariorum*ban, valamint hogy e kifejezések közül főszabály szerint melyik mikor kerül alkalmazásra. A

⁴⁹ A *carmulum/carmula* kifejezéssel a *Conversió*ban is találkozhatni (5. ...*orta seditione, quod carmula dicimus*), amelynek első személyű megfogalmazása a szerző bajor származására enged következtetni. Vö. Nótári T.: *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged 2005. 113.

⁵⁰ *Lex Baiuvariorum* 2, 3.

⁵¹ Tacitus, *Germania* 25.

⁵² Brunner, H.: *Deutsche Rechtsgeschichte, I–II*. Berlin 1906³. I. 368. sk.; Goetz, H.-W.: *Leibeigenschaft*. Lexikon des Mittelalters 5. Stuttgart 1999. 1845–1848. Összefoglalóan – s e véleményekkel ellentétesen – lásd Nehlsen, H.: *Unfrei*. Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte V. Berlin 1998. 464. skk.; Nehlsen, H.: *mancipia*. Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte III. Berlin 1984. 219–230.

⁵³ Nehlsen, H.: *Sklavenrecht zwischen Antike und Mittelalter. Germanisches und römisches Recht in den germanischen Rechtsaufzeichnungen, I. Ostgoten, Westgoten, Franken, Langobarden*. Göttinger Studien zur Rechtsgeschichte 7. Frankfurt a. M.–Zürich 1972. 58. skk.

⁵⁴ Nehlsen 1972. 140. skk.; 220. skk.; 319. skk.; 378. skk.

⁵⁵ Ennek római jogi vetületeihez és alapjelleghéhez lásd Nótári T.: *Római köz- és magánjog*. Kolozsvár 2011. 336. sk.

⁵⁶ Nehlsen 1972. 133. skk.; 191. skk.; 274. skk.; 376. skk.

mancipium mint rabszolga említést nyer az eladás tárgyát képező dolog készítőjeként is,⁵⁷ ami foglalkoztatási körüket jelzi.⁵⁸ Értelemszerű kérdésként merül fel, hogy a *mancipium* kifejezés vajon a *servus* és az *ancilla* szinonimájának tekinthető-e, vagy pedig valamiféle markáns jelentésbeli különbség mutatható-e ki e *terminusok* között. Nagy valószínűséggel elfogadhatjuk Nehlsen véleményét, amely szerint a *mancipium* gyűjtőnév, vagyis mind a *servust*, mind pedig az *ancillát* jelöli. Az V–VII. századi forrásokban a *servus* és az *ancilla* megjelölés kétséggel járva gyakrabban fordul elő, lévén hogy e szövegek már csak koruknál fogva is közelebb vannak az antik forrásokhoz, s ennek megfelelően a *servus* kifejezés – amint ez a klasszikus latin nyelv sajátja – mind a férfi, mind a női rabszolgákat jelölte, utóbb azonban, amikor a *servus* jelentésértelme kizárólag a hímnemű rabszolgák megnevezésére szolgált, a *mancipium* kifejezés lépett mint gyűjtőnév előtérbe, hiszen túl körülményes lett volna minden egyes alkalommal mind a *servust*, mind az *ancillát* felsorolni.⁵⁹

A szabadokkal ellentétben a szolgákat (*servi*) nem illette meg a *potestas*, amelynél fogva akár saját személyükről, akár vagyonukról rendelkezettek, s noha a *Lex Baiuvariorum* ismer vagyonnal (*facultates*) bíró szolgákat,⁶⁰ elvileg és nagy általánosságban uruk hatalma alatt állottak,⁶¹ akik szabadon adományozták és örökítették őket – szolgák szerzésére jó alkalomnak számítottak a herceg által az ország határain kívül folytatott hadjáratok is.⁶² Értéküket általában tizenkét *solidus*-ban határozták meg, ha viszont egy szolgát megöltek, urát húsz *solidus*, vagyis egy *libertinus* vérdíjának fele illette meg.⁶³ A bajor hadsereg soraiban szolgákat is találhatunk,⁶⁴ s a *Lex Baiuvariorum* olyan tényállást is említ, amely a szabad nő és a rabszolga közti kapcsolatot tiltja,⁶⁵ míg a szabad férfinak jogában állott szolgálót (*ancilla*) feleségül venni, ám az utódokat ebben az esetben csak korlátozott öröklési jog illette meg.⁶⁶ A törvény a szolgák (*servi*) hercegi udvarbeli jelenlétéről is szót ejt,⁶⁷ ahol nagy valószínűséggel nyitva állott számukra a felemelkedés útja,⁶⁸ amint ezt Tonazan és Ledi a *cella Maximiliani* kapcsán a *Breves Notitiae* magját képező *Libellus Virgili*-ben elbeszélte

⁵⁷ *Lex Baiuvariorum* 16, 14.

⁵⁸ Nehlsen, H.: *Die servi, ancillae und mancipia der Lex Baiuvariorum. Ein Beitrag zur Geschichte der Sklaverei in Bayern.* In: Bellen, H.–Heinen, H. (Hrsg.): *Fünfzig Jahre Forschungen zur antiken Sklaverei an der Mainzer Akademie, 1950–2000. Miscellanea zum Jubiläum.* Stuttgart 2001. 505–521., 509.

⁵⁹ Nehlsen 2001. 509. sk.

⁶⁰ *Lex Baiuvariorum* 10, 1; 16, 6.

⁶¹ *Lex Baiuvariorum* 1, 6.

⁶² *Lex Baiuvariorum* 16, 11. 14.

⁶³ *Lex Baiuvariorum* 13, 9; 6, 12.

⁶⁴ *Lex Baiuvariorum* 2, 5.

⁶⁵ *Lex Baiuvariorum* 8, 2. 9.

⁶⁶ *Lex Baiuvariorum* 15, 9.

⁶⁷ *Lex Baiuvariorum* 2, 10.

⁶⁸ Jahn 1991. 245.

példája is mutatja.⁶⁹ A *genealogia Albina* tagjai éppen határvédelmi feladataik miatt *adalscalhaenak*, *exercitales hominesnek* – a későbbiekben pedig *servi fiscalininek*, vagy nem szabadságuktól megfosztott szolgáknak – számítottak, soraikból pedig többen egyházi méltóságokba jutottak.⁷⁰ A *traditio*k tárgyaként több esetben megjelenő *aldiones* a felszabadítottakkal/szabadosokkal (*libertini*) azonos fokon álltak,⁷¹ hiszen az *aldió*knak a langobard jog szerint is a felszabadított szülők utódai számítottak, és élesen elkülönültek a szolgáktól,⁷² kiváltképp ha a langobard *aldii ministeriales*re gondolunk, akik kiemelten fontos (mintegy közigazgatási) funkciót láttak el.⁷³ Nem zárhatjuk ki, hogy e *terminust* a bajor jog is a langobardoktól vette át: az *aldiones* adományozását leginkább csak a hercegi család engedhette meg magának, tekintettel sajátos állapotukra.⁷⁴

A szabadság fogalma a germán jogokban – s így a *Lex Baiuvariorum*ban is – eredetileg a rokoni/nemzetségi kötelék fogalmi körébe tartozhatott. A rokoni kötelék alatt ezen esetben természetesen nem *stricto sensu* vérrokoni köteléket kell értenünk, hanem sokkal inkább valamiféle összetartozási–szövetségi kapcsolatot, amelybe – a szolgákon kívül – a kíséret is beletartozhatott.

2. A Lex Baiuvariorum családi joga

A *mundium*, vagyis a hatalomalattiság, illetve gyámság három tényezőn alapulhatott: a női nemhez tartozáson, az életkoron és a társadalmi *status*on. A teljes jogképeség/önjogúság legfontosabb kritériuma a fegyverforgatási képesség volt, amint ez a törvény következő rendelkezéséből ki is tűnik. Ha ugyanis a szabad nőt valamiféle jogsérelem érte, az elkövető kétszeres *compositio*t volt köteles fizetni, minthogy a nő magát fegyverrel nem volt képes megvédeni; ha azonban olyan bátor volt, hogy férfi módra fegyvert fogjon, akkor *compositio*ja egyszeres, vagyis a férfiével azonos volt.⁷⁵ A nő gyámja értelemszerűen a férje, illetve férj híján apja, bátyja, vagy fia – vagyis a legközelebbi férfi vérrokon – volt, s ennek megfelelően ő kapta meg a nőt ért jogsérelem miatt kifizetett *compositio*t is, amint ezt a törvény egy

⁶⁹ *Breves Notitiae* 3, 1. skk.; 8, 1. skk.

⁷⁰ Jahn 1991. 246. sk.

⁷¹ *Traditio Frisingensis* Nr. 46a. 50. 58. 62. 63.

⁷² Mayer, E.: *Italienische Verfassungsgeschichte von der Gothenzeit bis zur Zunftherrschaft, I–II.* Leipzig 1919. I. 159. skk.

⁷³ Olberg, G. v.: *Die Bezeichnungen für soziale Stände, Schichten und Gruppen in den Leges Barbarorum.* Arbeiten zur Frühmittelalterforschung 11. Berlin–New York 1991. 80.

⁷⁴ Jahn 1991. 248.

⁷⁵ *Lex Baiuvariorum* 4, 29.

esetben a férj,⁷⁶ három esetben pedig a rokonok (*parentes*) kapcsán⁷⁷ kiemeli. A hatalom gyakorlóját megillette, pontosabban a férjet megillette az a jog, hogy a nőt – a törvény szóhasználata szerint – *servitiumba* adja. E lehetőség annak kapcsán kerül megfogalmazásra, hogy amennyiben valaki nem tudja megfizetni az általa megölt püspök vérdíját – ami megfelel a püspökről mintázott ólomszobor súlyának aranyban –, s nem tud sem szolgákat, sem földet, sem semmi mást adni a pénz helyett, akkor magát, feleségét és fiait kell átadnia szolgaként az egyháznak.⁷⁸ A házasságkötéssel a feleség vagyona nagy valószínűséggel a férj tulajdonába – és nem csupán rendelkezésébe – ment át, lévén hogy a Dingolfingi Zsinat akként rendelkezik, hogy a felségárusítás miatt elítélt személyt sújtó vagyonelkobzás nem érintheti a feleség vagyonát,⁷⁹ ami feltételezhetővé teszi, hogy ezt megelőzően az elkobzás a feleség részéről a férjre háramlott vagyon is elkobozható volt. Ha pedig a nőnek nem volt férfi rokona, akkor nagy valószínűséggel a herceget illetve meg felette a *mundium*, lévén hogy a házát ínsége miatt elhagyni kényszerült özvegy elrablója is a *fiscus*nak köteles a *conpositi*ót (negyven *solidust*) megfizetni, s – a törvény szavai szerint – Isten, a herceg és a bírák védelme alatt áll.⁸⁰ Az életkor okán fennálló *mundium* törvényi határára – mint például a római jogban a serdületlenek gyámságára (*tutela impruberum*) – nézvést nem találunk utalást sem a *Lex Baiuvariorum*ban, sem más, korabeli forrásban, tehát nagy valószínűséggel nem egy adott életkor elérése, hanem a tényleges férfiváérés szüntette meg a *mundium*ot.⁸¹ Társadalmi *statusuk* miatt *mundium* alatt álltak (vagyis egyrészt jogilag fegyverforgatásra képtelenek, másrészt ügyletképtelenek minősültek) a rabszolgák, a klerikusok és a magukat másnak *commendati*óval alávető személyek – utóbbiak után a *commendati*ót elfogadó, vagyis őt védelmébe vevő⁸² személyt illetve meg a *conpositio* összege, vagyis a százhatvan *solidus* is.⁸³

A *sponsio*, vagyis az eljegyzés által a menyasszony majdani férjéhez kötődik jogilag is, ami a törvény azon rendelkezéseiből, illetve megfogalmazásaiból is kiderül. Az apácák elrablásának szankcionálása kapcsán a *Lex Baiuvariorum* megemlíti, hogy nemcsak az apáca, vagyis Krisztus jegyese elrablása büntett, hanem más ember jegyeseinek elrablása is,⁸⁴ s a nőkről szóló *titulus*ban meghatározásra kerül e tett szankciója is: a nő visszaadása, valamint

⁷⁶ *Lex Baiuvariorum* 8, 1.

⁷⁷ *Lex Baiuvariorum* 8, 10. 11. 15.

⁷⁸ *Lex Baiuvariorum* 1, 10.

⁷⁹ *Synodus Dingoltingensis* 12.

⁸⁰ *Lex Baiuvariorum* 8, 7.

⁸¹ Quitzmann, A: *Die älteste Rechtsverfassung der Baiwaren. Als faktischer Beweis für die Abstammung des bairischen Volksstammes*. Nürnberg 1866. 130.

⁸² *Lex Baiuvariorum* 2, 7.

⁸³ *Lex Baiuvariorum* 4, 28.

⁸⁴ *Lex Baiuvariorum* 1, 11.

nyolcvan *solidus conpositio*kénti megfizetése.⁸⁵ Ha valaki jegyesét önkényesen elbocsátja, és mást vesz feleségül, huszonnégyszáz *solidust* köteles fizetni az eltaszított jegyes rokonainak, és nemzetségéből származó tizenkét eskütárssal együtt esküt kell tennie, hogy a másik nő iránt érzett szerelem, nem pedig jegyese rokonai iránti gyűlölet miatt taszította el a leányt.⁸⁶ (Érdeemes kiemelni, hogy a törvény egyértelműen – és több esetben – rendelkezik afelől, hogy az eskütársaknak egyazon családból/nemzetségből kell kikerülnie,⁸⁷ mint ahogy az esetek nagyobb részében a *conpositio* összege is a családot/nemzetséget/rokonokat illeti meg.⁸⁸)

A jegyes eltaszításának kétszeresét, vagyis negyvennyolc *solidust* tesz ki a feleség eltaszítása abban az esetben, ha a feleséget e tekintetben nem terheli vétek, a feleség számára ki kell adnia örökrészét – megjegyzendő, hogy ezen utóbbi esetében a törvény a *dos* kifejezést használja, amely azonban ezen esetben nem *hozományt*, hanem a nőt egyfajta özvegyi jogon megillető *örökrészt*⁸⁹ jelent,⁹⁰ amely a nő nemzetségének megfelelően került meghatározásra, lévén hogy a törvény a „*secundum genealogiam suam legitime*” megfogalmazással él.⁹¹ A *dos* itt annál is kevésbé takarhatta a *hozományt*, mivel ugyanezen passzus rendelkezik arról is, hogy az eltaszítás esetén a férj köteles kiadni a feleségnek mindazt, amit atyja házából hozott (*quicquid illa de rebus parentorum ibi adduxit*)⁹² – a hozomány kiadásának kérdését a *Lex Alamannorum* hasonlóképpen szabályozza.⁹³ Feltételezhető, hogy a hozomány vagyontárgyai felett a férj csak a feleség hozzájárulásával rendelkezhetett.⁹⁴

A házassági akadályok közül a *Lex Baiuvariorum* a következőket említi. A vérfertőző, vagyis az egymással rokonságban, illetve sógorságban álló személyek közti házasságot a törvény egyértelműen, még hozzá a hetedik fokig tiltja: így tehát anyós és veje, após és menyecskő, mostohaszülő és mostohagyermek, nagybácsi és unokahúg, illetve nagynéni és unokaöcs, valamint sógorok, továbbá unokatestvérek egymás között nem házasodhatnak.⁹⁵ E rendelkezés egyértelmű átfedést, pontosabban összhangot mutat a *Lex Alamannorum*mal,⁹⁶ továbbá több, egyházi *poenitentialéval*.⁹⁷ Az e rendelkezés ellen vétőket a bírák elválasztják –

⁸⁵ *Lex Baiuvariorum* 8, 16.

⁸⁶ *Lex Baiuvariorum* 8, 15.

⁸⁷ *Lex Baiuvariorum* 8, 15.

⁸⁸ Így például *Lex Baiuvariorum* 4, 28; 9, 4; 16, 5; 19; 1.

⁸⁹ Vö. *Traditio Frisingensis* Nr. 21. 38. 40. 206; *Traditio Pataviensis* Nr. 127.

⁹⁰ *Lex Baiuvariorum* 8, 14.

⁹¹ Quitzmán 1866. 133.

⁹² *Lex Baiuvariorum* 8, 14.

⁹³ *Lex Alamannorum* 55, 2.

⁹⁴ Quitzmán 1866. 134.

⁹⁵ *Lex Baiuvariorum* 7, 1.

⁹⁶ Vö. *Lex Alamannorum* 38.

⁹⁷ Vö. *Poenitentiale Gregorii* 78; *Poenitentiale Theodori Cantuariensis* 2, 12, 25; *Poenitentiale Cummeani* 3, 24.

vagyis megállapítják az eleve fennálló érvénytelenséget –, és a kincstár javára elkobozzák teljes vagyonukat.⁹⁸ Amennyiben az elkövetők alacsony jogállású személyek, büntetésből a kincstár rabszolgáivá válnak.⁹⁹ Megjegyzendő, hogy a *concupinatust*, vagyis a szolgálóval folytatott nemi viszonyt a törvény nem szankcionálta, viszont az ebből származó gyermekeknek nem volt apjuk után törvényes öröklési joga.¹⁰⁰ A Dingolfingi Zsinat és a Neuchingi Zsinat ugyanakkor az elérő *status*ú személyek közti házasság kérdését a következőképpen szabályozta.¹⁰¹ Ha egy nemesi állású nő tudtán kívül rabszolgához ment férjhez, minden további jogkövetkezmény nélkül elválhatott tőle, ha azonban felszabadított nő ment feleségül rabszolgához, maga is rabszolgává vált. A szabad nő tehát elválhatott a rabszolgától – illetve, amennyiben a rabszolgaságot abszolút házassági akadálynak tekintjük, kimondhatták az eredeti érvénytelenséget –, azonban közös gyermekeik rabszolgák maradtak. Ha azonban a rokonok három éven belül nem követelték vissza a hercegnél a nőt, úgy az rabszolgává vált. E rendelkezések nagy hasonlóságot mutatnak az alemann törvény¹⁰² szabályaival.¹⁰³ (Nem zárhatjuk ki, hogy azon szabálynál, amely szerint az eltérő *status*ú személyek kapcsolatából született gyermek az alacsonyabb jogállású szülő személyállapotát követi, római jogi eredetű szabállyal van dolgunk.) További házassági akadályként említi a *Lex Baiuvariorum* a mással megkötött jegyességet, amely a *compositio*n felül azt is implikálta, hogy a rabló nem vehette feleségül az így megszerzett nőt.¹⁰⁴ Az apácák kapcsán a törvény úgy rendelkezik, hogy az ő elrablásuk is jegyesrablás, nevezetesen Krisztus jegyesének az elrablása, s így az ő esetükben kétszeres *compositio*, azaz negyvennyolc *solidus* fizetendő, vagyis annyi, mint a feleségrablás esetén.¹⁰⁵

A feleség részéről elkövetett házasságtörés nagy valószínűséggel törvényes válóoknak számított – ebben az esetben eltaszításról, *repudium*ról lehetett szó –, amire abból is lehet következtetni, hogy a jegyesség felbontásakor esküt kellett tenni arra nézvést, hogy nem a nő által elkövetett *crimen* (vagyis jelen esetben hűtlenség) szolgált a *dimissio* alapjául.¹⁰⁶ Ha viszont a férj nem gyűlöletből, illetve a feleség hibájából – mindkét fordulat a házasságtörésre utalhatott – bocsátotta el feleségét, akkor (amint már említettük) a feleség rokonainak negyven, valamint ezen felül nyolc *solidus*t volt köteles fizetni, s ki kellett adnia a hozományt,

⁹⁸ *Lex Baiuvariorum* 7, 2.

⁹⁹ *Lex Baiuvariorum* 7, 3.

¹⁰⁰ *Lex Baiuvariorum* 15, 9.

¹⁰¹ *Synodus Dingoltingensis* 10; *Synodus Niuhingensis* 10.

¹⁰² *Lex Alamannorum* 18.

¹⁰³ Quitzmán 1866. 137.

¹⁰⁴ *Lex Baiuvariorum* 8, 16.

¹⁰⁵ *Lex Baiuvariorum* 1, 11.

¹⁰⁶ *Synodus Niuhingensis* 17; *Lex Baiuvariorum* 8, 15.

és az örökrészt.¹⁰⁷ A házasság megszűnhetett valamely fél halála esetén is. Ha megözvegyülvén a feleség ismét férjhez megy, köteles fiainak az apai vagyonnal együtt a férje vagyonán szerzett haszonélvezeti jogot is átadni – e haszonélvezet egy fiú örökrészt kitevő vagyonhányadra terjedt ki¹⁰⁸ – amit azonban hozományként vitt az első házasságba, azt a másodikba is magával viheti. Ha viszont a második házasságból nem születik gyermeke, akkor az első házasságból származó gyermekeket illeti meg azon vagyon is.¹⁰⁹ E rendelkezés nagy valószínűséggel a vizigót törvényből került átvételre a *Lex Baiuvariorumba*.¹¹⁰ Arról az esetről, ha a feleség a férj előtt hal meg, a törvény nem rendelkezik, jó eséllyel azért, mert ilyenkor a férj a feleség törvényes örökösének számított.¹¹¹

3. A *Lex Baiuvariorum* öröklési joga

Tacitus *Germaniájára*¹¹² alapított nézetből indul ki, miszerint a germánok eredetileg nem ismerték a végrendeleti öröklést, vagyis hogy a törvényes öröklési rend nem csupán elsődlegesen, hanem kizárólagos jelleggel érvényesült körökben, s tekintsük át ennek fényében a *Lex Baiuvariorum* öröklésre vonatkozó rendelkezéseit!

A hagyaték megnevezése a törvényben *hereditas*,¹¹³ az örökségé pedig *patrimonium*,¹¹⁴ ami egyértelműen jelzi, hogy ez alatt az apától (vagy mindkét szülőtől),¹¹⁵ illetve az ősöktől kapott vagyont értették.¹¹⁶ A törvényes öröklés alapjául a vérrokonság szolgált – amely elv főszabály szerint a hetedik fokig érvényesült¹¹⁷ –, amit azon tény is bizonyít, hogy számos esetben a *conpositio* összegét a rokonok számára kell megfizetni,¹¹⁸ ami az öröklésnek a rokonsághoz való kötődését jelzi. Itt kell kiemelni, hogy – mivel a *Lex Baiuvariorum* csupán néhány, *expressis verbis* az öröklésre vonatkozó passzust tartalmaz – bizonyos esetekben az öröklési rend megállapításához a *conpositio* jogosultjának meghatározásával fedezhető fel a halál esetére szóló jogutód személye.

¹⁰⁷ *Lex Baiuvariorum* 8, 14.

¹⁰⁸ *Lex Baiuvariorum* 15, 7.

¹⁰⁹ *Lex Baiuvariorum* 15, 8.

¹¹⁰ Vö. *Lex Visigothorum* 4, 5, 2.

¹¹¹ Quitzmann 1866. 140.

¹¹² Tacitus, *Germania* 20.

¹¹³ Így például *Lex Baiuvariorum* 15, 9.

¹¹⁴ Így például *Lex Baiuvariorum* 2, 1.

¹¹⁵ Így például *Lex Baiuvariorum* 16, 14.

¹¹⁶ Így például *Lex Baiuvariorum* 12, 8; 16, 17.

¹¹⁷ *Lex Baiuvariorum* 15, 10.

¹¹⁸ *Lex Baiuvariorum* 1, 10; 3, 2; 4, 26. 28. 31; 8, 10. 11. 14. 15; 9, 4; 16, 5; 19, 1. 7.

A fiúgyermek öröklésének alapja a törvényes házasságból születés, részesedésük egyenlő, még abban az esetben is, ha apjuk több házasságot kötött, tehát csupán féltestvérek.¹¹⁹ A *concubinatus*ból, vagyis apjuknak szolgálóval folytatott viszonyából származó féltestvérüknek a törvény szerint nem jár örökrész, s hogy juttatnak-e nekik valamit, könyörületességükre van bízva, amire azonban a törvény is biztatja őket az Ószövetségre hivatkozva¹²⁰ – megjegyzendő, hogy e ponton a törvény hivatkozása hibás, lévén hogy az idézett szöveghely egy Szent Pál írta levélből származik.¹²¹ Megjegyzendő, hogy anyai örökségük nem kerül ilyen módon felosztásra, ott minden esetben a vérségi kapcsolat szerint történik az öröklés.¹²²

A törvényes örökösöket – minthogy a hagyatékban található aktívákat és passzívákat is megszerezték – terhelték az örökhagyó tartozásai is. Ezzel magyarázható azon rendelkezés, amely szerint ha valaki a király, vagy a herceg parancsára megölt valakit, nem léphet vele szemben életbe a vérbosszú, s a hercegnek mind az elkövetőt, mind annak fiait meg kell védenie.¹²³ Hasonlóképpen ezzel magyarázható, hogy az, aki egy idegen halottat eltemet, annak rokonaitól egy *solidust* követelhet.¹²⁴ A *conpositio* megfizetésének kötelezettsége is öröklődik, azonban a törvény említ egy esetet, nevezetesen a magzatelhajtását, amelyért az elkövető örököseinek minden évben egy *solidus conpositi*ót kell fizetniük, egészen hetedíziglen.¹²⁵ A törvény nem tartalmaz utalást a *ius repraesentationis*ra, vagyis azon lehetőségre, hogy a kiesett lemenő örökös helyébe azok lemenői lépjenek helyettesként, tehát feltételezhetjük, hogy a *Lex Baiuvariorum* szabályrendszere szerint a fokban közelebb álló örökös megléte kizárta minden, fokban távolabb álló örökös öröklését.¹²⁶

A vagyon felőli szabad rendelkezési jogot nagyban befolyásolja, illetve korlátozza azon rendelkezés, amely szerint lélekváltásul csak az után adományozhatja valaki vagyonát az egyháznak, miután fiaival „megosztott azon”, vagyis kiadta az őket megillető kötelesrészt, a *pars legitimát*.¹²⁷ E szabály valószínűleg arra is utal, hogy az örökhagyó nem tagadhatta ki önkényesen törvényes örökösait – azonban a törvényben mégis találhatunk, egy, az örökségből való kitagadást indokoltá tevő okot (amely egybecseng az alemann törvény

¹¹⁹ *Lex Baiuvariorum* 15, 9.

¹²⁰ *Lex Baiuvariorum* 15, 9.

¹²¹ Vö. Paulus, *Epistola ad Galatas* 4, 30.

¹²² *Lex Baiuvariorum* 15, 9.

¹²³ *Lex Baiuvariorum* 2, 8.

¹²⁴ *Lex Baiuvariorum* 19, 7.

¹²⁵ *Lex Baiuvariorum* 8, 20.

¹²⁶ Quitzmán 1866. 186.

¹²⁷ *Lex Baiuvariorum* 1, 1.

rendelkezésével¹²⁸), nevezetesen a herceg fiának a trónutódlásból való kizárását illetően. Ha a herceg fia akár rossz tanáccsal, akár erőszakkal el akarja venni apja országát, noha az még képes az uralkodásra, ki kell tagadni az örökségből, vagyis semmi sem illeti meg apja vagyonából, s apja és – az apa halála után örökostársként fellépő – fivérei legfeljebb könyörületből juttathatnak neki valamit.¹²⁹

Kérdésként merülhet fel, hogy a lemenők közül a fiú- és a leánygyermek azonos arányban részesedtek-e az örökségből. Azon, már idézett szöveghelyeken, amelyekben az örökség felosztásáról esik szó, a következő esetek fordulnak elő: az apa osztozik fiaival,¹³⁰ a fivérek osztoznak egymás között,¹³¹ valamint az özvegy osztozik fiaival¹³² – a leánygyermekről nem esik szó. Két szöveghely azonban említést tesz a női lemenőkről is. Az egyik rendelkezés szerint, amely a Toledói Zsinat rendelkezésével áll összhangban,¹³³ ha valaki ura – vagyis a herceg – parancsára katonai szolgálatot teljesít és meghal, örökösait nem lehet kizárni az örökségből, tehát az illető tudatában lehet annak, hogy ha meghal, fiai, vagy lányai megkapják majd az örökségüket, bírják majd az örökségét anélkül, hogy bárki zaklatná őket: akkor híven és készségesen teljesíti a parancsot.¹³⁴ A másik szöveghely szerint az özvegyisége után újra férjhez menő asszony vagyona anyai örökségként akkor illeti meg első házasságából született fiait, ha a második házasságából nem születtek sem fiú-, sem leánygyermek.¹³⁵ Ebből azon következtetés szűrhető le, hogy a női lemenők öröklési joga nem konjunktív viszonyban áll a férfi örökösökével, hanem csak azon esetekben lép életbe, ha az örökhagyónak nincsen férfi örököse.

Megjegyzendő továbbá, hogy a felmenők törvényes öröklési jogát a törvény említés nélkül hagyja, s erre a korabeli okiratos anyagban sem találunk utalást, így tehát azt kell feltételeznünk, hogy a kora középkori jog nem adott lehetőséget a felmenő rokonok törvényes öröklésére.¹³⁶ A feleség törvényes öröklése elhunyt férje után a következőképpen alakult. Amennyiben a házaspárnak nem voltak lemenői, a férj vagyonának felét felesége, másik felét a férj rokonai kapták meg; ha azonban a feleség meghalt, vagyis férjhez ment, a férj vagyonából csak a törvény szerint neki járó részt kapta meg, a többi a férj rokonait illette

¹²⁸ Vö. *Lex Alamannorum* 35.

¹²⁹ *Lex Baiuvariorum* 2, 9.

¹³⁰ *Lex Baiuvariorum* 1, 1.

¹³¹ *Lex Baiuvariorum* 2, 9; 15, 9.

¹³² *Lex Baiuvariorum* 2, 7.

¹³³ Vö. *Concilium Toletanum V.* (a. 636) 6; *Concilium Toletanum VI.* (a. 638) 14.

¹³⁴ *Lex Baiuvariorum* 2, 7.

¹³⁵ *Lex Baiuvariorum* 15, 8.

¹³⁶ Quitzmann 1866. 189.

meg.¹³⁷ Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a szövegben szereplő *pecunia* kifejezés nagy valószínűséggel a férj ingó vagyonára utalt, tehát az özvegyet csak ez illette meg, az ingatlanok azonban nem.

A kincstár öröklésére abban az esetben került sor, ha az örökhagyónak hetedízig nem volt törvényes örököse.¹³⁸ Érdekes, öröklési szempontból is értelmezhető konstrukcióval van dolgunk az idegenek esetében: megölésük esetén az elkövető száz *solidust* volt köteles fizetni az áldozat rokonainak, ezek hiányában pedig a kincstárnak, amely ezen összeget a szegények között osztotta szét.¹³⁹ Ebben az esetben a kincstár öröklése nem csupán amiatt látszik logikusnak, mert rokonok nélkül haltak meg, hanem azért is, mert a herceg védelme álltak, vagyis mintegy patrónusként is ő volt jogosult – egyetemes jogutódként – az utánuk járó *compositióra*.¹⁴⁰

Külön figyelmet érdemel az egyház törvényes öröklési joga, lévén hogy a klerikusok után, amennyiben azoknak nem volt közvetlen törvényes örököse, az egyház örökölt. Ez többek között abból is nyilvánvalóvá válik, hogy az egyházi személyek – papok, diakónusok, püspökök és apácák – megölése esetén fizetendő *compositio* az egyház javára történik,¹⁴¹ vagyis az egyház tekintendő esetükben egyetemes jogutódnak, mintegy azon eset párhuzamaként, amikor a megölt személyek után fizetendő *compositiót* rokonaik, vagyis örököseik kapják.¹⁴²

Ezt követően érdemesnek látszik a végrendeleti öröklésre vonatkozó szabályokat áttekinteni a *Lex Baiuvariorum*ban. A *testamentum* kifejezés egyetlen szöveghelyen fordul elő a törvényben: a fiú- és leánygyermek nélkül elhaltakról szóló rendelkezésben, amely mind a *Lex Visigothorum*mal, mind a *Lex Ribuariával* szoros kapcsolatot mutat.¹⁴³ Amint említettük, a gyermektelen házaspár férjtagjának elhalálása esetén a vagyon felét a feleség kapja meg mindaddig, amíg özvegyiségben marad. Ugyanakkor a törvény úgy rendelkezik, hogy amennyiben a férjnek nem volt sem fia, sem leánya, sem unokája, sem dédunokája, sem más rokona, és vagyonát akár ajándékozással, akár végrendelettel feleségére ruházta, s az megmarad özvegyiségében, megtarthatta e vagyont, illetve saját jogán ruházhatta át, akire akarta.¹⁴⁴ Megjegyzendő, hogy a *testamentum* közvetlenül a *donatio* mellett kerül említésre,

¹³⁷ *Lex Baiuvariorum* 15, 10.

¹³⁸ *Lex Baiuvariorum* 15, 10.

¹³⁹ *Lex Baiuvariorum* 4, 31.

¹⁴⁰ Quitzmán 1866. 194.

¹⁴¹ *Lex Baiuvariorum* 1, 9. 10. 11.

¹⁴² *Lex Baiuvariorum* 1, 10; 3, 2; 4, 26; 4, 28; 4, 31; 8, 10; 8, 11; 8, 14; 8, 15; 9, 4; 16, 5; 19, 1; 19, 7.

¹⁴³ Vö. *Lex Visigothorum* 4, 2, 4; 4, 2, 20; 5, 2, 5; *Lex Ribuarica* 59, 1.

¹⁴⁴ *Lex Baiuvariorum* 15, 10.

ami nem könnyíti meg azon kérdést, hogy ebben az esetben valódi végrendelettel, vagy pedig *donatio mortis causával*, vagyis halál esetére szóló ajándékozással van-e dolgunk. Nem zárhatjuk ki tehát, hogy – akárcsak az élők közti jogügyleteknél – a *testamentum* esetében sem volt szükség hatósági közreműködésre, hanem elegendő volt az okirati-, illetve tanúbizonyítás formáságainak betartása annak érvényességéhez.¹⁴⁵ Ki kell emelni, hogy a feleség javára tett *testamentum*, illetve *mortis causa donatio* – ellentétben azzal az esettel, ha a férjnek voltak rokonai, s a feleség csak az ingók, vagyis a *pecunia* felét kapta meg – az özvegy számára az ingó és az ingatlan vagyont is biztosította, amint ezt a szövegben olvasható *facultates* kifejezés valószínűsíteni engedi.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Babják I.: *Barbárság vagy germánság? Árucseré Európa hajnalán*. Budapest 2011. 176.

¹⁴⁶ Quitzmán 1866. 193.